

(ecomuseologia)

XAVIER ROIGÉ I MIREIA GUIL. *Universitat de Barcelona / CETT, Universitat de Barcelona*

ELS ECOMUSEUS I ELS MUSEUS ETNOLÒGICS A CATALUNYA EN L'ACTUALITAT: DEL DESENVOLUPAMENT LOCAL A LA SOSTENIBILITAT

En un article precedent (Roigé, 2017) assenyalàvem que els museus etnològics a Catalunya viuen en una paradoxa: en l'àmbit general català, la situació d'aquests centres és feble (no ha estat possible la creació d'un museu etnològic de caràcter nacional); mentre que, per contra, en l'àmbit local i comarcal no només hi ha un bon nombre de petits museus, sinó que molts han esdevingut referents internacionals.

És complex determinar les causes que han portat a aquesta situació. Com a tot arreu, el desenvolupament dels museus catalans es pot explicar per les relacions complexes entre el poder polític, els especialistes i la comunitat que els sosté. Així, mentre que en l'àmbit local els museus etnològics han estat considerats elements prioritaris per a la construcció de la identitat local (Alcalde i Rueda, 2012), en l'àmbit nacional català el patrimoni etnològic ha tingut sempre un paper secundari (Roigé, 2017). La història recent dels museus etnològics catalans pot escriure's com una successió fallida d'intents de crear un gran museu de caràcter nacional. En el context de les grans ciutats, els museus etnològics tenen un paper secundari per les seves limitacions a l'hora de competir amb els grans museus d'art –que projecten una imatge de modernitat i d'aparador turístic– i per la dificultat d'explicar la complexitat de les identitats en un context canviant i multicultural. Per això, i per una manca d'ambició museística, els governs no han considerat prioritària la inversió en aquests museus. Afegim-hi també dues raons més: l'escàs interès de l'antropologia social com a disciplina acadèmica per a la museologia, amb una visió distant, generalment crítica; i, d'altra banda, l'efecte de la crisi econòmica que es viu des del 2007, que comportà una dràstica reducció dels pressupostos públics dedicats als museus.

LA SITUACIÓ ACTUAL DELS MUSEUS ETNOLÒGICS LOCALS

El text de Manuel Rueda que precedeix aquest article ofereix una excel·lent panoràmica dels orígens i el desenvolupament de la nova museologia a Catalunya i de com l'ecomuseologia transformà completament els nostres museus locals i comarcals. Com ell mateix explica, es diguin o no ecomuseus, la majoria dels museus etnològics locals que es desenvoluparen

a Catalunya a finals del segle xx es fonamentaren en les bases teòriques de l'ecomuseologia (De Varine, 2020). La principal innovació, de tota manera, va ser la idea que els museus eren un motor de desenvolupament del territori, sobretot en zones sotmeses a despoblament i a canvis en els sistemes de producció (agrícola o industrial), cosa que implicava la necessitat de cercar elements d'identitat cultural fonamentats en el patrimoni cultural (Prats, 1997).

Cinquanta anys després de l'aparició de la nova museologia, el model dels museus locals ha canviat considerablement. La majoria segueix definint-se pels principis d'aquest corrent museològic, però podríem dir que estan entremig de dues plaques tectòniques. D'una banda, tenen la pressió per contribuir a la generació de recursos i fins i tot crear productes que impliquin una certa rendibilitat. Molt sovint se'ls veu només com a agents per aconseguir un desenvolupament turístic: resulta paradoxal que als webs municipals, comarcals i nacionals sovint se'ls troba únicament com a equipaments turístics. D'altra banda, als museus se'ls dema-

Cartell del Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies. Tot i no dir-se ecomuseu, està fortament influenciat pels principis de l'ecomuseologia. Fotografia: Xavier Roigé.

na tenir una projecció social, oferir serveis culturals a la ciutadania, i cada cop més respondre a nous reptes socials (sostenibilitat, accessibilitat, espais saludables, perspectiva de gènere, canvi climàtic, multiculturalisme...) i museològics (formació de noves col·leccions, noves tecnologies, xarxes socials, museus virtuals,...). A sobre, han de fer-ho amb uns recursos i un personal sovint mínims, i amb una important manca de suport polític. Tot plegat fa que els museus estiguin sotmesos a tensions com l'equilibri entre el servei a la comunitat local i l'ús turístic, o la dificultat de construir una identitat local sobre la base de les formes del passat davant d'unes comunitats actuals molt diferents.

Segons els nostres càlculs, a partir de les dades del Departament de Cultura de la Generalitat, de les 487 institucions reconegudes el 2021 com a museus o col·leccions a Catalunya (115 museus i 372 col·leccions), el 37 % es defineixen com a totalment o parcialment etnològics (180). Però si bé els museus etnològics són els majoritaris, també són els que reben un menor nombre de visitants: si prenem les dades del 2019 (abans de la forta davallada provocada per la pandèmia), els museus i col·leccions amb caràcter etnològic tenen una mitjana de 1.487 visitants anuals (13.216 els museus, davant de la mitjana general de 92.514; i 1.244 les col·leccions, davant d'una mitjana de 25.762 visitants).

Els més visitats, l'any 2019, van ser el Museu Etnològic i de les Cultures del Món de Barcelona (amb 54.067 visitants), el del Joguet de Figueres (47.375), el de la Pesca de Palamós (44.622), el del Suro de Palafrugell, 42.738), el Vinseum de Vilafranca del Penedès (32.859), el del Torró i la Xocolata d'Agramunt (28.508) i el Molí Paperer de Capellades (23.770). D'altres més específicament etnològics locals tenen prop de 20.000 visitants, com el de la Pell d'Igualada (20.473), el del Ter (19.907), l'Etnològic del Montseny (19.010), el de la Vida Rural (18.403) i l'Etnogràfic de Ripoll (17.219). Després vindrien l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu (16.784), els Musèus dera Val d'Aran (15.531), el Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç (14.224), la Farinera de Castelló (Ecomuseu Farinera, 12.280), el Comarcal de Cervera (11.062), el de les Terres de l'Ebre (18.987), el de l'Anxova i la Sal (12.669) i el del Càntir d'Argentona (12.728). La resta de museus etnològics tenen menys de 10.000 visitants.

Un dels principals problemes dels museus etnològics locals és l'aïllament i la dimensió reduïda. Per fer-hi front, el 2008 es va crear la Xarxa de Museus d'Etnologia de Catalunya, integrada actualment pel Museu de la Mediterrània, el de la Pesca de Palamós, l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, el de la Vida Rural, el Comarcal de la Conca de Barberà, el de les Terres de l'Ebre, el Musèu dera Val d'Aran, l'Etnogràfic de Ripoll, l'Etnològic i de les Cultures del Món de Barcelona, l'Etnològic del Montseny, el Vinseum i el d'Història de la Immigració. La gran majoria són museus ubicats

En molts casos es tracta de petites experiències locals i associatives creades per a salvaguardar la memòria col·lectiva a partir d'objectes d'ús agrícola, festiu o ritual

en poblacions petites i mitjanes que han aconseguit al llarg de la seva trajectòria una excel·lent projecció pública i un treball important amb la comunitat. El treball en xarxa pretén posar energies en comú en els camps expositiu, de conservació i d'investigació; així, la Xarxa ha aconseguit portar iniciatives ben interessants com la campanya *Memòries d'una pandèmia* per preservar la memòria de la covid-19. Altres iniciatives com exposicions itinerants o recerques conjuntes marquen també un camí per desenvolupar. El treball en xarxa és, sens dubte, una de les millors alternatives per a la continuïtat i la consolidació d'aquests museus.

ELS ECOMUSEUS AVUI

L'ecomuseologia, com es mostra en aquest dossier, ha tingut una influència molt significativa en el panorama museològic català (Roigé, Arrieta i Abella, 2012) i molts museus s'han inspirat en aquest concepte, com gran part dels que hem mencionat anteriorment. En molts casos es tracta de petites experiències locals i associatives creades per salvaguardar la memòria col·lectiva a partir d'objectes d'ús agrícola, festiu o ritual amb el desig de recollir un passat que es creu que està desapareixent i que cal preservar (Fabre i Privat, 2011). Molts d'aquests equipaments sovint tenen una forta relació amb el territori i es presenten com una institució local dedicada sobretot a la dinamització social i econòmica.

Tanmateix, el nombre de museus que s'anomenen «ecomuseus» és més reduït. Amb aquesta denominació tindriem a Catalunya una quinzena institucions: l'Ecomuseu del Parc Natural de l'Ebre (1988, el primer), el de les Valls d'Àneu (1994, probablement el més conegut i que fins i tot va obtenir la Creu de Sant Jordi el 2020), l'Ecomuseu Ço de Joanchiquet a la Val d'Aran (1995), el de l'Oli a La Pobla de Cèrvoles (1997), el de la Vall d'Ora (2000), el dels Ports a Horta de Sant Joan (2001), la Farinera de Castelló d'Empúries (2004), el de les Valls d'Assua (2005), el Molí Petit a Sant Joan de les

(ecomuseologia)

Reconstrucció d'un bar de poble al Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies. Fotografia: Xavier Roigé

Abadesses (2007), el del Blat a Taradell (2012), la Casa Sintet a Alins (2014), el de la vida rural de Belianes, el de la mar a Calafell (2013), el del Moianès (2015), el de Sant Joan de l'Avellanet a Bagà (2016), i el del Poble Gitano a Barcelona (2021).

Tot i que aquests ecomuseus han nascut en períodes diversos i tenen característiques molt diferents, poden classificar-se en tres grans tipus. El primer és el que es fonamenta en el model d'antenes, és a dir, que té un equipament central i després diferents equipaments patrimonials gestionats pel mateix museu, com en el cas del de les Valls d'Àneu o el dels Ports. Ho és també el del Moianès, que conté diversos espais visitables com un forn de calç, poues, un rentador de llana o una mina d'estany. Aquest model radial és freqüent en els ecomuseus en l'àmbit internacional, amb la idea de gestió integral del territori, és a dir, d'un museu que s'estén més enllà dels seus murs. En segon lloc, tenim els ecomuseus que es redueixen a un sol edifici, sovint una casa rural (Ecomuseu Ço de Joanchiquet), un espai de producció agrícola (Ecomuseu de l'Oli) o un espai industrial (Casa Sintet). I en tercer lloc, hi hauria els museus de temàtica més urbana, com l'Ecomuseu del Poble Gitano, una iniciativa en ple Raval de Barcelona que ofereix visites a un petit espai, però sobretot una comprensió de la cultura i la música gitanes del barri.

REPTES I DEBATS PER AL FUTUR

Arran de l'evolució dels museus etnològics a Catalunya, de la seva situació i dels debats que hem presentat, s'obren diversos interrogants sobre el futur. La nova museologia i l'ecomuseologia han estat decisives per a la configuració d'aquests centres, però els museus sempre estan sotmesos a processos de transformació i ara cal adoptar noves iniciatives i reactualitzar els principis de l'ecomuseologia. Són molts

els reptes que els museus hauran d'afrontar, però els podem sintetitzar en cinc:

1. **Finançament.** La qüestió és complexa perquè els baixos pressupostos estan ofegant les possibilitats de funcionament quotidià, les condicions laborals i les possibilitats de renovació. Però com assenyala Bergeron (2009:80), hem de convèncer els organismes públics de la necessitat que els museus perdurin pel seu paper cultural i social, per la contribució als grans reptes d'una cultura compartida i oberta. Parafrasejant l'obra de l'economista Schumacher (*Small is beautiful*), Bergeron considera necessari reivindicar les accions a escala local com a prioritàries, pel seu paper decisiu en l'economia local i nacional. Cal una política decisiva i valenta de finançament d'aquestes institucions.

Armari de les sis claus, símbol de l'organització política a la Val d'Aran, on es guardava la documentació del Conselh Generau d'Aran i que només es podia obrir amb totes les claus que tenien cadascun dels representants dels terçons. Fotografia: Xavier Roigé

2. **Obrir-se a nous patrimonis.** Els museus s'enfronten també als canvis en la noció de patrimoni: el concepte de patrimoni ha anat ampliant-se i cada vegada més elements són susceptibles de convertir-se en patrimoni (Adell i Poucheur, 2017). Els museus etnològics haurien de convertir-se en els gestors del patrimoni immaterial local, ja que són els organismes que millor poden fer-ho, i també d'altres aspectes com la memòria històrica. L'eixamplament de la noció de patrimoni és crucial, una qüestió que ja va formular la nova museologia quan posava la preservació de la memòria com a element central del museu.
3. **Crear col·leccions contemporànies.** Els museus han de revisar les polítiques de col·leccions. Els objectes –encara que conservin un rol important– deixaran de tenir un paper exclusiu. Les noves reserves seran cada vegada més digitals i la noció d'autenticitat no tindrà el mateix significat que va tenir fa unes dècades, quan es van crear gran part d'aquests museus. La qüestió és complexa, perquè hi ha una tendència a conservar objectes en desús, però els museus s'han d'obrir a col·leccions contemporànies, tant d'objectes físics com de testimonis i records digitals. Cal crear noves col·leccions sobre el present (amb objectes físics i testimonis) i es podria fer de forma col·laborativa.
4. **Sortir de les parets dels museus.** Des dels inicis, l'ecomuseologia insistia que els museus havien de trencar els murs dels edificis. Ja molts ecomuseus treballen en antenes i tenen elements fora del museu, però cal anar més lluny: els museus han de deixar d'estar tancats entre les seves parets i sortir als carrers, als espais públics, a les escoles, a les residències, als espais de salut, fins i tot als cafès. A més, la creació de museus virtuals és una

assignatura pendent dels actuals museus d'etnologia, perquè permetran als centres la creació de noves formes de difusió de les col·leccions i dels objectius. L'ús de les xarxes socials no s'ha de veure com un format publicitari del museu, sinó com una altra manera d'arribar a la població.

5. **Crear nous discursos i tractar noves temàtiques.** Els ràpids canvis socials que experimenta la societat catalana estan incidint també en els museus etnològics. Si amb l'ecomuseologia dels vuitanta i noranta es busquen temàtiques pròpies dels canvis socials d'aquells moments (transformacions rurals i industrials), ara caldria fer el mateix amb els elements del nostre present. Sense abandonar els temes clàssics, cal incorporar nous temes com la immigració, la diversitat cultural, els nacionalismes, els conflictes, el gènere, les transformacions familiars, el turisme, els espais urbans o la crisi climàtica. Cal abordar tot allò que preocupa la societat actual. Evidentment, per a això cal un atreviment per part dels professionals de la museologia i de les autoritats, i una major dosi d'esperit crític.

Els reptes són enormes. Estan els museus preparats per tractar aquests temes i esdevenir un lloc de debat social? Des del nostre punt de vista, no només ho estan, sinó que són espais idonis perquè gaudeixen de gran credibilitat social. Per això cal retornar a l'esperit de l'ecomuseologia, cercant un cert empoderament social (Ausàs, 2022). Si en els seus inicis es parlava sobretot del paper decisiu dels museus en el desenvolupament local, ara cal parlar del seu paper en termes de sostenibilitat cultural. D'aquesta manera, els museus etnològics locals seguiran sent instruments decisius per aconseguir una major sostenibilitat de les comunitats locals davant dels seus reptes futurs. ■

Bibliografia

N. ADELL; Y. POURCHER (2011), *Transmettre, quel(s) patrimoine(s)? Autour du Patrimoine Culturel Immatériel*. París: Michel Houdiard.
 G. ALCALDE; M. RUEDA (2012), «Ecomuseology and local museums in Catalonia. Influences and coincidences during the 1975-1985 period», en S. LIRA *et al.* (ed.), *Ecomuseums 2012*. Barcelos: Green Lines Institute, p. 1-8.
 A. AUSÀS (2022), «Empoderament comunitari per mitjà del patrimoni», *La Directa*, 5 de setembre 2022.
 Y. BERGERON (2009), «Los museos y la crisis. Tendencias en los museos norteamericanos», *Museos.es*, 3, p. 59-67.
 D. FABRE; J.-M. PRIVAT (2011), *Savoirs romantiques. Une naissance de l'ethnologie*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.

L. PRATS (1997), *Antropología y patrimonio*. Barcelona: Editorial Ariel.

X. ROIGÉ (2017), «Nous reptes per als museus etnològics a Catalunya», *Revista d'etnologia de Catalunya*, 42, p. 38-59.

X. ROIGÉ; I. ARRIETA; J. ABELLA (2012), «The development of ecomuseums in Spain. Between crisis and redefinition», en S. LIRA *et al.* (ed.), *Ecomuseums 2012*. Barcelos: Green Lines Institute, p. 351-360.

H. DE VARINE (2020), *El museo singular y plural. Un testimonio de cincuenta años de museología comunitaria en el mundo*. Santiago de Xile: ICOM Chile.